

มุมมองเรื่องความโกรธในพระไตรปิฎก

The Perspectives of Anger in the Tipitaka

รศ.ดร.พีรยุทธ์ สัมมะณี

วรวิทย์ อุตสาห์

ศ.ดร.อภิชาติ ใจหาญ

Universal Ministries of The King's College

Assoc. Prof. Dr.Peerayut Sangkamanee

Worawoot Utsatae

Prof.Dr.Apichat Chaiharu

Universal Ministries of The King's College

Email: jirasang2005@yahoo.com

วันที่รับบทความ: 29 เมษายน 2565; วันที่แก้ไขบทความ 29 เมษายน 2565; วันที่ตอบรับบทความ: 29 เมษายน 2565

Received: April 29, 2022; Revised: April 29, 2022; Accepted: April 29, 2022

บทคัดย่อ

ความโกรธ มีความหมาย มาจากศัพท์ภาษาบาลีว่า โกรธ แปลว่า ความกำเริบ ความขุ่นเคือง ในจิตใจ มีศัพท์ที่ใช้เหมือนกับความโกรธ หมายถึงความรู้ ความสำนึกคิด ความประทุษร้าย ความโกรธมีความดุร้ายและเป็นลักษณะเหมือนกันกับอสรพิษที่ดุร้าย มีความพลุ่งพล่านเป็นรสเปรี้ยวเหมือนกันกับยาพิษที่ใส่ลงไปในแม่น้ำ เปรียบเหมือนกันกับไฟป่าที่กำลังเผาป่าให้ไหม้ เหตุที่ทำให้เกิดความโกรธนั้นมี 5 ประการ คือ 1) มีโทษเป็นนิสัยมาแต่กำเนิด 2) มีความคิดไม่ละเอียด ไม่ลึกซึ้งเป็นปกติ 3) มีการศึกษามีการสดับรับฟังน้อย เมื่อมีอารมณ์อะไรเกิดขึ้นมา 4) ได้ประสบกับอารมณ์ที่ไม่ดีอยู่ในเรื่อยๆ คือ อนิฏฐารมณ์ และ 5) อารมณ์ที่ไม่น่าใคร่ น่าพอใจ ไม่น่าชอบใจ เช่น รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ธรรมารมณ์ ได้ประสบกับอาฆาตวัตถุ 10 ประการ

คำสำคัญ : ความโกรธ, พระไตรปิฎก

ABSTRACT

Anger is derived from the Pali language meaning "Kodha" means aggravation and resentment in the mind. There is a terminology similar to anger (Dosa) means knowledge, consciousness, violence. Anger is ferocity and is the same as the hit beast with the same taste and liquidity as the poison put into the river, is equivalent to a forest fire that is burning a forest. The causes of anger have 5 points namely, 1) anger is a habit as origination, 2) there is no detailed thought, not as profound as normal, 3) having education, having little hearing when something has happened, 4) experiencing bad emotions in regular, namely a bad mood is often (Anittharamana), 5) emotions that are not desirable, pleasant, unpleasant,

such as images, sounds, tastes, touches, and cognoscible objects (Dhammaramana) have experienced 10 objections.

Key words: Anger, Tripitaka

บทนำ

สังคมไทยตั้งแต่สถาบันที่เล็กที่สุดคือครอบครัว ตลอดไปจนถึงชุมชนตำบลหมู่บ้านและประเทศชาติบ้านเมืองที่เดือดร้อนวุ่นวายทุกคนไม่ร่มเย็นเป็นสุขเท่าที่ควรนั้นเพราะสาเหตุคือกิเลสอาสวะอันร้อนร้อนรุ่มรุมเผาหมักต้องอยู่ในดวงจิตสันดาน โดยเฉพาะอย่างยิ่งก็คือโลภะ ความโลภอยากได้ไม่รู้จักอึดไม่รู้จักเต็มไม่รู้จักพอ โทสะ ความโกรธหงุดหงิดขัดเคืองดูร้ายร้อนรุ่มรุมเผา และโมหะ ความหลงมึนบอดไม่รู้เหตุผลไม่รู้ควรไม่ควรมีรูปบาปบุญคุณโทษประโยชน์มิใช่ประโยชน์

สำหรับความโกรธเป็นกิเลสสายตระกูลโทสะ เป็นเครื่องปักชุดสลายจิตใจทำให้เล่าร้อนเป็นอัสวเครื่องหมักต้องอยู่ในดวงจิตติดเป็นสันดาน เป็นกิเลสสายสกุลโทสะเครื่องประทุสลายบันทอนสมรรถนะของจิตให้อ่อนพลัง อธิบายว่าสัตว์ทั้งหลายย่อมถูกประทุสลายด้วยกิเลสนั้น เพราะเหตุนี้กิเลสจึงชื่อว่าโทสะ โทสะนั้นมีความดูร้ายเป็นลักษณะ ดุจสรรพสิ่งที่ถูกตี มีความพลุ่งพล่านเป็นรส หลุดยาพิษที่ตกลงไป (แผ่ซ่าน) หรือมีอันแผดเผาซึ่งที่อาศัยของตนเป็นรส ดุจไฟป่า มีความประทุสลายเป็นเครื่องปรากฏ ดุจข้าศึกพุดได้ช่องได้โอกาส มีอากาศวัตถุเป็นปฏิกฐาน เพิ่งเห็นว่าเปรียบปานดั่งน้ำมูตรเน่าซึ่งละคนด้วยยาพิษ หรือเปรียบประดุจดั่งว่าอัคคีภัยไฟไหม้ฟาง เกิดเร็วและดับเร็วไม่เหมือนโลภะและโมหะกิเลสสองอย่างนี้ถึงจะมีฤทธิ์มีอำนาจแต่ก็ไม่สามารถทำให้จิตใจของเราเล่าร้อนเท่าใดนัก ไม่สามารถทำให้คนทะเลาะวิวาทบาดหมางทุ่มเถียงผิดใจกัน ถึงทะเลาะวิวาทบาดหมางแม้แต่ในวงศาคณาญาติ กิเลสคือความโกรธซึ่งเป็นสายตระกูลโทสะนี้ หากว่าเกิดขึ้นในกลุ่มใด คณะใด บ้านใด วัดใด ตำบลใด อำเภอใด จังหวัดใด ประเทศใด หรือระหว่างประเทศต่อประเทศ ก็จะทำให้เกิดการทะเลาะวิวาทบาดหมางกัน เกิดสงครามประทุประหารกันทันที

ดังนั้น ในบทความนี้ ผู้เขียนจะได้ศึกษา ในประเด็นเรื่องความหมายของความโกรธในพระไตรปิฎก และลักษณะของความโกรธและเหตุทำให้เกิดความโกรธในพระไตรปิฎก

สรุป บุคคลผู้มักโกรธ พระพุทธองค์ทรงเปรียบบุคคลที่โกรธประจำเหมือนกับรอยขีดบนแผ่นดิน เพราะความโกรธของเขาหมักหมมอยู่นานย่ำไม่ละเลื้อนได้ง่าย แต่ความโกรธของบางคนเปรียบเหมือนรอยขีดที่แผ่นดินเพราะความโกรธนั้นไม่ได้หมักหมมอยู่นาน เหมือนกับรอยขีดที่แผ่นดินยอมลบเลื้อนแล้ว

ลักษณะของความโกรธ

ความเกิดเกิดขึ้นที่ปฐุติฆรสถาน คือ ร่างกายอันยาวาวหนาคืบของเรานี้ ให้น่านักปฏิบัติธรรมทั้งหลายเข้าใจไว้ ความโกรธก็ดี ปฏิฆะก็ดี เป็นอันเดียวกัน มีลักษณะเป็นอันเดียวกัน แต่ว่าหนักเบากว่ากันเท่านั้น หรือว่ามีลักษณะต่างกันเล็กน้อยเท่านั้น

ถ้าจะพูดโดยอรรถแล้วก็เหมือนกัน แต่ถ้าจะพูดโดยพยัญชนะแล้วต่างกัน ความโกรธก็ดี ปฏิฆะก็ดี เป็นอันเดียวกัน คือจะมีความขุ่นใจ มีลักษณะฟองขึ้นเหมือนกันกับอึ้งอ่าง โดยอธิบายว่า อึ้งอ่างก็ดี กบก็ตีเวลาร้อง ยอมฟองตัวโตขึ้นกว่าปกติแล้วร้องปวดเสียวของตนด้วย

เหยี่ยว กา งู หรือตะขาบ เป็นต้น หรือว่าคนได้ยินเสียงย่อมพากันจับเอามากินเป็นอาหาร อึ้งอ่างหรือกบหรือว่าเขียด เหล่านั้น ยอมตายเพราะมือและปากของข้าศึกเพราะความฟองและเสียงของตนเอง ฉะนั้น ความโกรธก็ฉะนั้นเหมือนกัน เมื่อเกิดขึ้นจะทำให้บุคคลตกอยู่ในเงื้อมมือของข้าศึก ฉะนั้น

เมื่อความโกรธเริ่มเกิดขึ้นย่อมทำให้อีกเหิมเบ่งกำลังกายเบ่งกำลังใจขึ้นอย่างผิดปกติ ถ้าไม่หยุดย่อมปรากฏออกมาทางตา ทางปาก ทางมือเท้า คือ หน้าสยิวคิ้วขมวด ตาพร่า ปากก็พูดคำหยาบด่าว่า มือหัวไม้ศาสตราวุธ เท้าขย้อออกอย่าง เป็นต้น เมื่อห้ามไม่ฟังในขณะนั้น ก็ย่อมลงมือประหารผู้อื่น

บางทีก็เกิดการต่อสู้กัน ทำให้บุคคลผู้ตกอยู่ใต้อำนาจของความโกรธ ตกอยู่ในเวรภัยโทษทัณฑ์ อาญามีประกันต่างๆ ทำให้ได้รับความเดือดร้อนเสียหาย เมื่อแตกกายทำลายชั้นแล้วต้องได้รับโทษทุกในอบายภูมิต่างๆ นานาประการ

เหตุนี้ ความโกรธนี้ เมื่อเกิดขึ้นมาแล้ว ถ้าว่าเราระงับไม่ไหว ผลที่ได้รับก็คือ โทษทุกอย่างเดียว คืออย่างน้อยที่สุด ก็ทำให้จิตใจของเราเป็นทุกข์ เกิดความเดือดร้อน เหมือนกับไฟเผาไหม้อยู่ในจิตใจ เหมือนกับลูกไฟสุ่มอยู่ในจิตใจ ไม่รู้จักสร้างจักเย็นลงไปได้ ถ้าเป็นไปอย่างแรงกล้าแล้ว พอทำการประหัตประหารกันทำร้ายร่างกายกัน ผลที่ได้รับก็คือถูกปรับไหมใส่โทษ จ้องจำพันธนาการ เหมือนกล่าวมาแล้วข้างต้น เมื่อแตกกายทำลายชั้นไปแล้ว ก็มีนรกเป็นที่ไปในเบื้องหน้า

อันว่า ความโกรธให้โทษ ทั้งแก่ตนเองและแก่ผู้อื่น แต่สำหรับผู้อื่นย่อมได้รับโทษเพียงถูกด่า ถูกว่า ถูกทุบตี ถูกฆ่า ถูกฟัน หรือถูกบั่นทอนชีวิต ให้สิ้นไปเท่านั้น หรือบางทีก็ถูกล้างผลาญทรัพย์สมบัติให้พินาศไปในปัจจุบันนี้เท่านั้น

ส่วนผู้ตกอยู่ในอำนาจของความโกรธ ย่อมได้รับโทษทั้งชาตินี้และชาติหน้าอย่างน้อยที่สุด แม้หมดคุณธรรมไปแล้ว คือ ทำให้หมดเมตตา กรุณา มุทิตา ทำให้กำลังของสมณะและวิปัสสนาเสื่อมลงไปได้ การปฏิบัติก็ไม่ได้ผล

ความโกรธมีอาการทำให้ใจและกายฟองขึ้น เหมือนกันกับอึ้งอ่างหรือกบเขียดเวลาร้อง ฉะนั้น

ความโกรธ (ขุ.อรรถกถา อิติวุตตกคณนา ปรมตทปิณี, 2525 : 70) มีลักษณะ รส หน้าที่ อาการ ปรากฏ และเหตุใกล้ชิด ดังนี้

1. จณฺทิกุลกลุขโณ ความโกรธมีความดุร้ายเป็นลักษณะเหมือนกันกับอสรพิษที่ถูกตี ฉะนั้น เราลองนึกดูว่า สมมุติว่า หมาบ้าอย่างนี้ หรือพวงงูพิษ เวลาถูกเรตานั้น มันจะต่อสู้ทันที หรือพวงราชสีห์ พวกเสือ ถ้าถูกเราเขี่ยย่นตี มันจะต่อสู้มาทันที

พวกโทสะ ก็เหมือนกันจะมีความดุร้ายเป็นลักษณะเหมือนกันกับอสรพิษที่ถูกตี เมื่อกระทบอะไรนิดหน่อย ก็จะทำอาการต่อสู้ขึ้นมาทันที บางที่ต้องด่ากันตีกัน ประหัตประหารกัน บางที่ต้องแทงกัน บางที่ต้องยิงกันอะไรทำนองนี้ที่พวกเราทั้งหลายได้ยินได้ฟังอยู่ทุกวันนี้ ก็เพราะตัวโทสะนี้เป็นเหตุ

2. วิสปนโรโส ความโกรธ มีความฟุ้งพล่านเป็นรณเปรียบเหมือนกันกับยาพิษที่ใส่ลงไปใ้ในแม่น้ำ แล้วแผ่ล้นไปในน้ำนั้น ทำให้สัตว์ที่มากินถึงแก่ความตายได้ อุปมาเหมือนกันกับว่า อันนี้เป็นโองน้ำ เราเอายาดีดีที่กิดี ยาโพลิตอนกิดีใส่ลงไป ยานี้จะแพร่ไปในน้ำ ทำให้น้ำนั้นมีที่ได

สมมุติว่าน้ำฝนดังนี้ เป็นน้ำที่สะอาดและก็มีบริสุทธิ์เราดื่มกินได้ แต่ถ้าเอายาพิษเจือลงไปยาดีดีที่กิดี โพลิตอนกิดีจะลงไปใ้ในน้ำนี้ ท่านนักปฏิบัติคิดดูสิว่าจะเป็นอย่างไ่ น้ำนี้ก็พลอยเป็นน้ำที่มีพิษทันที ใครไปดื่มกินก็ถึงแก่ความตายได้ข้อนี้ ฉันท

ความโกรธก็เหมือนกัน เมื่อเกิดขึ้นมาแล้วก็แพร่ไปทั่วสรรพางค์กาย ผู้ใดไปล่วงเกินขณะที่ความโกรธของเขากำลังเดือดพล่านอยู่นั้น ผู้นั้นอาจจะถึงแก่ชีวิตได้ อาจถูกเขาฆ่าตาย อาจถูกเขาตำ อาจถูกเขาว่า อาจถูกเขาตี เหตุนี้ ความโกรธนี้ท่านจึงกล่าววามีความพล่งพล่านเป็นรณ

3. อตตโน นิสสยทหนโรโส ความโกรธมีอาการแผดเผาณิสัยของตนเป็นหน้าที เปรียบเหมือนกันกับไฟป่าที่กำลังเผาป่าให้ไหม้เป็นจุณๆ ไปฉันท

ความโกรธนี้ เมื่อเกิดขึ้นแล้วจะเปลี่ยนนิสัยของบุคคลทันที เรามองดูเผินๆ จะเห็นว่าเขาเป็นผู้มีอัธยาศัยใจคอสุภาพและเยือกเย็นดี แต่ในขนาดใดถูกความโกรธครอบงำตกเป็นทาสของความโกรธแล้ว ก็จะแสดงปฏิกิริยาขึ้นมาทันทีด้วยอำนาจของความโกรธ เมื่อแสดงปฏิกิริยาความโกรธขึ้นมาแล้ว เขาคณนั้นก็สามารถที่จะทำลายสิ่งทีมากิดขวางนั้น ให้พินาศอันตรธานไปให้สิ้นสูญไป หมดไปเหมือนกันกับไฟป่าที่ไหม้ป่าหรือเผาป่าให้เกรียมไป ฉันท

4. ทุสสนปจจุภูฐานโน ความโกรธนั้นมีความประทุสลายเป็นอาการปรากฏ เหมือนกันกับข้าศึกผู้ได้โอกาส ฉันท ธรรมดาข้าศึกรบกัน ถ้าฝ่ายใดมีพลังอำนาจมีความฉลาดเพียงพอดีข้าศึกฝ่ายตรงกันข้ามเสียหลักไปนิดหนึ่งเท่านั้นละ เขาก็จะโหมเข้าทันที เขาก็สามารถทำลายข้าศึกได้

หรืออุปมาเหมือนกันกับนักมวยทีเขาชกกัน นักมวยทีชกกันนั้นระหว่างคู่ต่อสู้นั้น หากว่าผู้ใดผู้หนึ่งเห็นคู่ต่อสู้เสียหลัก เขาก็จะกระโดดเข้าใส่ทำร้ายทันที ผลสุดท้ายคู่ต่อสู้ก็ต้องพ่ายแพ้ไป ข้อนี้ฉันท ความโกรธก็เหมือนกัน ฉันท

เมื่อใด ความโกรธเกิดขึ้นในขันธสันดานแล้ว หากว่ามีผู้ใดเป็นข้าศึก หรือแสดงทางกาย ทางวาจาทางใจออกมาให้เขาเห็น และก็ไม่เป็นที่สบอารมณ์ของเขา เขาจะเข้าทำร้ายทันทีทั้งๆ ทีไม่เคยทะเลาะเบาะแว้งกันมาก่อน บางทีก็คบกันมาตั้งแต่อายุ 14-15 ปี จนอายุ 60-70 ปี ไม่เคยทะเลาะเบาะแว้งกันมาเลย แต่เมื่อถูกความโกรธเข้าครอบงำในขณะใด ผู้นั้นก็สามารถทำลายมิตรนั้นให้พินาศอันตรธานไปได้

5. อาพาตวตถูปทฐฐานโน ความโกรธมีอาการอาพาตวตถุสปีประการเป็นเหตุใกล้ชิดทีจะให้ความโกรธเกิดขึ้น โทสนีเปรียบเหมือนน้ำมูตรเนาที่เจือด้วยยาพิษ และเปรียบเหมือนผู้ที่กำลังจับมูตรเนาเจือยาพิษ และเปรียบเหมือนผู้ที่กำลังจับก้อนเหล็กแดง ฉันท

เหตุทีทำให้เกิดความโกรธ

ความโกรธมีลักษณะต่างๆทีทำให้เกิด ดังนี้

1. โทษขุณสาสยดา มีโทษเป็นอัธยาศัยมาแต่กำเนิด

2. อคมกิริยปติตา มีความคิดไม่ละเอียด ไม่ลึกซึ้งเป็นปกติ ภาพโยนิโสมนสิการ ขาดการใคร่ครวญ ตรិตรองพิจารณาหาเหตุผล ไม่ได้คิดถึงโทษความโกรธที่เกิดขึ้น ผลสุดท้ายก็ไม่สามารถยับยั้งชั่งใจลงไปได้ ความโกรธก็เกิดขึ้นมาทันที

3. อุปปสุตตา มีการศึกษามีการสดับรับฟังน้อย เมื่อมีอารมณ์อะไรเกิดขึ้นมาก็ไม่มีความรู้ที่จะมายับยั้งความโกรธได้ก็เป็นเหตุให้ความโกรธเกิดขึ้นมา

4. อนิฏฐารมณสมายโค ได้ประสบกับอารมณ์ที่ไม่ดีอยู่เนืองเนืองๆ คือ อนิฏฐารมณ์ อารมณ์ที่น่าใคร่ ไม่น่าพอใจ ไม่น่าชอบใจ เช่น รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ธรรมารมณ์ ก็เป็นเหตุทำให้เกิดความโกรธขึ้น

5. อาฆาตวตฺถุสมายโค (โทสมูลจิต จากคัมภีร์สังคหะ, 5) ได้ประสบกับอาฆาตวตฺถุ 10 ประการ เมืองๆ อย่างใดอย่างหนึ่ง

อาฆาตวตฺถุ คือ มูลเหตุให้ผู้ถูกอาฆาตกันนั้นมีอยู่ 10 ประการคือ

1. ความอาฆาตเกิดขึ้นด้วยความคิด ผู้นี้ได้นำความเสื่อมเสียให้แก่เรา แล้วก็เป็นผู้ทำให้เกิดความโกรธขึ้นมา

2. ความอาฆาตเกิดขึ้นด้วยคิดว่า ผู้นี้กำลังทำความเสื่อมเสียให้แก่เรา

3. ความอาฆาตเกิดขึ้นด้วยคิดว่า ผู้นี้จัดทำความเสื่อมเสียให้แก่เรา

4. ความอาฆาตเกิดขึ้นด้วยคิดว่า ผู้นี้ได้ทำความเสื่อมเสียให้แก่คนที่รักที่พอใจของเรา

5. ความอาฆาตเกิดขึ้นด้วยคิดว่า ผู้นี้กำลังทำความเสื่อมเสียให้แก่คนที่รักที่พอใจของเรา

6. ความอาฆาตเกิดขึ้นด้วยคิดว่า ผู้นี้จัดทำความเสื่อมเสียให้แก่คนที่รักที่พอใจของเรา

7. ความอาฆาตเกิดขึ้นด้วยคิดว่า ผู้นี้ได้ทำประโยชน์แก่คนผู้ที่ไม่เป็นที่รักที่พอใจของเรา

8. ความอาฆาตความโกรธเกิดขึ้นด้วยคิดว่า ผู้นี้กำลังทำประโยชน์ให้แก่คนผู้ที่ไม่เป็นที่รักที่พอใจ

ของเรา

9. ความอาฆาตความโกรธเกิดขึ้นด้วยคิดว่า ผู้นี้จักทำประโยชน์แก่คนที่ไม่เป็นที่รักที่พอใจของเรา

10. ความอาฆาตเกิดขึ้นโดยฐานะอันไม่สมควร เช่น เมื่อเดินไปสะดุดตอไม้ก็เกิดความโกรธขึ้นมาแล้ว ข้อนี้ พวกเราทั้งหลายเป็นกันเกือบทุกรูป บางทีไปเหยียบเสี้ยนเหยียบหนามอย่างนี้ ก็เกิดความโกรธขึ้นมาแล้ว บางทีเดินเข้าเดินออกตามประตู ไปชนกับประตู ขอบประตู ขอบหน้าต่าง ก็เกิดความโกรธขึ้นมาแล้ว บางทีได้พราดไต้มาก็พินชอบประตูจนพังไปก็มี บางทีเห็นว่าหม้อเขาเอาไว้มืดๆ ไปทุบหม้อทุบทุกโองน้ำแตกก็มี บางทีวิทยุฟังอยู่ดีๆ ขวานทุบลงไปแตกก็มี นี่เรียกว่าเกิดขึ้นในฐานะที่ไม่สมควรเกิด บางทีไปโดนของแตกแล้วก็เกิดความโกรธขึ้นมาเป็นต้น อันนี้เราทั้งหลายคิดให้กว้างๆ คิดให้ซึ้งๆ เราจะเห็นทันทีมันไม่น่าจะโกรธก็โกรธขึ้นมา เพราะเหตุใด เพราะว่าความโกรธมันมีอยู่ในจิตในใจแล้ว

ร่างกายนี้เป็นปฐุติขรสถานคือเป็นที่อยู่ของความโกรธด้วยความโกรธไปนอนอยู่ในจิตในใจของเรา ไม่รู้ว่าแต่เมื่อไหร่ พอติกระทบอะไรนิดๆ หน่อยๆ ซึ่งไม่สมควรโกรธ มันก็โกรธขึ้นมา บางครั้งเราเขียนหนังสืออย่างนี้ปากกาหรือว่าดินสอด้ามันออกไม่ดีก็เกิดความโกรธขึ้นมาแล้วทุบปากกานั้นแตกไปเลย มันเป็นอย่างนี้ บางทีดื่มน้ำไป น้ำมันร้อนเกินไป มันไปทำให้ลิ้นเราร้อนเกินไป ไปลวกลิ้นของเราทุกแก้วถึงก็มี บางทีเดินไป

โดนโน่นโดนนี่เขาเก็บไม่ดีเขาว่างไม่ดีทุกแตกเลยก็มี อันนี้เรียกว่าความโกรธเกิดขึ้นโดยฐานะที่ไม่สมควรโกรธ แต่ทำไมถึงโกรธสาเหตุที่มันโกรธเพราะว่าโทรศัพท์ตัวนี้มันไปนอนอยู่ในชั้นรัตนดานของเรามาตั้งแต่อดีต ออกโน่นมันเป็นอนุสัยกิเลสติดตามมาตั้งแต่พบก่อนชาติก่อน จนมาถึงพวกนี้ชาตินี้ด้วยมันสั่งสมอยู่นานแล้ว มันมีอาณภาพมีพลังอยู่นานแล้ว เมื่อได้โอกาสได้เวลาเมื่อไหร่ก็แสดงอาการขึ้นมาทันที

ความโกรธเกิดขึ้นแล้วให้โทษเป็นอเนกประการ

อาการของความโกรธเมื่อเกิดขึ้นแล้วย่อมมีผลดังต่อไปนี้

1. ทำให้คนประพฤติชั่วทางกาย เช่น ฆ่ากัน เบียดเบียนกัน เป็นต้น
2. ทำให้คนประพฤติชั่วทางวาจา เช่น ต่ำกันบ้าง ส่อเสียดยุยงให้ผู้อื่นเกลียดกันทะเลาะวิวาทบาดหมางกันบ้าง คำผู้อื่นให้เจ็บใจบ้าง พูดสิ่งที่ไร้สาระประโยชน์บ้าง เป็นต้น

3. ทำให้คนประพฤติชั่วทางใจ เช่น พยาบาท อาฆาต จงล้างจงผลาญเขาบ้าง

4. ทำลายประโยชน์ตน ทำลายประโยชน์ผู้อื่น

5. ทำลายประโยชน์ภพนี้ ทำลายประโยชน์ภพหน้า

ดังตัวอย่าง พระนางโรหิณี มีเรื่องเล่าไว้ธรรมบทว่า

พระนางโรหิณี ซึ่งเป็นน้องสาวของท่านอนรุทธะนี้เป็นโรคผิวหนัง คือ เป็นโรคผิวหนังเกิดขึ้นตามสรีระร่างกายของตน มีความละอายจนไม่กล้าออกมารับแขก ไม่กล้ามาให้คนอื่นเห็นตนเอง ส่วนพี่ชายของพระนาง คือพระอนรุทธะได้สั่งให้นำทรัพย์จำนวนนั้นไปสร้างโรงฉัน 2 ชั้น

ในขณะที่กำลังสร้างโรงฉันยังไม่เสร็จนั้น พระอนรุทธะเฝ้าพี่ชายให้นางอาสนะไว้เสมอพร้อมทั้งให้ตั้งหมอน้ำดื่มไว้ นางเป็นผู้ประกวตตามพื้นเป็นต้นเนื่องๆ คือ พยายามทำความสะอาดพื้นที่ลงชั้นของตนเนื่องๆ เมื่อนางทำบุญมีการกวาดพื้นโรงฉันเนื่องๆ โรคผิวหนังได้หายไปจนหมดสิ้น

เมื่อลงฉันได้สร้างเสร็จแล้ว นางได้นิมิตพระภิกษุสงฆ์ มีพระพุทธเจ้าเป็นประมุข ได้ถวายขานนิยะโทษ นิยะที่ประณิตแด่พระภิกษุสงฆ์นั่งเต็มโรงฉัน พระพุทธองค์ทรงทำภารกิจเสร็จแล้วจึงตรัสถามว่า นี่เป็นทานของใคร คือ ในขณะที่ถวายทานนั้น นางโรหิณีไม่ได้มาถวายทาน เพราะมีความละอายสาเหตุที่ตนเป็นโรคผิวหนังและมีความละอาย ไม่กล้าออกมาสู่ท่ามกลางของพวกเขา

เมื่อฉันเสร็จแล้วพระองค์จึงได้ตรัสถามว่า นี่เป็นบ้านของใคร พระอนรุทธะจึงกราบทูลว่า เป็นทานของนางโรหิณีซึ่งเป็นพระน้องนางของข้าพระองค์ พระเจ้าข้า พระพุทธองค์ทรงรับสั่งให้เรียนนางโรหิณีมา แต่ถ้านางไม่ปรารถนาจะมา แต่ก็จำเป็นต้องมา เพราะว่า พระสัมมาสัมพุทธเจ้าเรียกและจะฝ่าฝืนไม่ปฏิบัติตามพระพุทธานุญาตนั้นเป็นสิ่งที่ไปไม่ได้ ไม่ว่าจะเป็นอย่างไร ถึงมีความละอายอย่างไร พระนางก็ต้องมา

เมื่อพระนางมาถวายบังคมประทับนั่งแล้ว พระองค์จึงตรัสถามว่า โรหิณี เหตุใดเธอจึงไม่มา พระนางจึงทูลตอบว่าหม่อมฉันเป็นโรคผิวหนัง มีความละอายเพราะโรคนี้ฉันจึงมิได้มาพระศาสดาตรัสว่า เธอรู้ไหมว่าโลกนั้นอาศัยกรรมอะไรของเธอจึงให้เกิดขึ้นเช่นนี้ พระนางโรหิณีจึงทูลว่า หม่อมฉันไม่ทราบพระพุทธเจ้าข้า

พระศาสดาตรัสว่า โลกนั้นอาศัยความโกรธของเธอจึงเกิดขึ้น หม่อมฉันทำกรรมอะไรไว้ พระพุทธเจ้าข้า พระศาสดาตรัสว่า ดูก่อนโรหิณี ในอดีตกาลอัครมเหสีของพระเจ้าพาราณสีผู้กออาฆาตหญิงนักฟ้อนของพระราชาทรงดำริว่า เราจะให้ทุกขนั้นเกิดขึ้นแก่หญิงนั้นแล้วให้เขาเอาลูกเต่าร้างใหญ่มา

เมื่อเขาเอาลูกเต่าร้างใหญ่มาแล้ว รับสั่งให้หญิงนักฟ้อนมายังสำนักของตนแล้วให้ใส่ผงด่าร้างบนที่นอน ผ้าห่มและระหว่างเครื่องใช้ เป็นต้น ของนางนั้นโดยมิให้นางรู้ตัว ไปรยลงตามร่างกายของนาง รวากับว่า ทำความเย้ยหยันเล่น ทนไฉนนั้นเองสร้อยของนางได้พุดองขึ้นเป็นตุ้มใหญ่ ไปนอนบนที่นอนก็ถูกอีก เวทนากล้ายิ่งนักได้เกิดขึ้นแล้วแก่นาง นางได้รับความลำบากมาก

พระอัครมเหสีในกาลนั้นคือเธอเอง ในกาลนั้นเธอได้ทำกรรมไว้เพราะอาศัยความโกรธจึงได้รับโทษเห็นปานนี้แล้วตัดว่า “โรหิณี ความโกรธก็ดี ความริษยาที่ดี แม้มีประมาณเล็กน้อย ก็ไม่ควรทำเลย” แล้วทรงตรัสเทศนาโปรดพระนางว่า

บุคคลพึงละความโกรธเสีย พึงละมานะให้เด็ดขาด พึงกล่าวล่วงส่งโยชนทั้งปวง ทุกข์ทั้งหลายย่อมไม่ถูกต้องบุคคลนั้น ผู้เจริญวิปัสสนา ไม่ติดข้องในรูปนาม ไม่มีกิเลสเครื่องกังวล คือ ราคะ โทสะ เป็นต้น

พระนางสงัดจิตสงัดใจตามกระแสพระสัทธรรมเทศนาที่พระองค์ทรงแสดง ผลสุดท้ายก็ได้บรรลุเป็นพระโสดาบันในขณะที่ฟังธรรม เมื่อนางจติจากอภัพนั้นแล้วก็ไปบังเกิดในสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ มีรัศมีช่วงโชติยิ่งกว่าโดยเทพธิดาทั้งหลาย

เพราะว่า นางได้เป็นเทพธิดาประเภทพระอรียะ คือ ได้สำเร็จเป็นพระโสดาบันแล้วก็พระอรียะ เมื่อเป็นเทพธิดาประเภทพระอรียะ ก็ย่อมมีรัศมีโชติมากกว่าบรรดาเทพธิดาทั้งหลายที่เป็นปุณฺณชน บรรดาเทพบุตรทั้งหลายก็มีความสนใจใฝ่ฝันมาเชยชม แต่ผลสุดท้าย นางก็ได้เป็นอัครมเหสีของท้าวสักกะเทวราช

นี่แหละท่านนักปฏิบัติธรรมทั้งหลาย ความโกรธนี้มีพิษร้ายแรงยิ่งนักดังกล่าวนำแล้ว เหตุที่เรานี้ทั้งหลายจะทำลายความโกรธให้หมดไปจากขันธสันดานของเราได้หรือจะบรรเทาความโกรธลงไปได้นั้นมีหลายประการ แต่ก็ขอบรรยายเพียงคร่าวๆ คือ

ประการที่ 1 เราต้องใช้โยนิโสมนสิการใคร่ครวญ ตรិตรอง พิจารณาถึงโทษของความโกรธว่า ความโกรธนี้ดีหรือไม่หนอ ถ้าเรากดลงไปแล้วจะเป็นอย่างไร เราต้องพิจารณา

ประการที่ 2 ก็ให้เราเจริญเมตตามากๆ นึกถึงคนที่ไม่ชอบใจขึ้นมาเมื่อใด ก็จงเจริญภาวนาว่า ขอท่านจงเป็นสุขเถิด ขอเจ้าจงเป็นสุขเถิด ขอท่านจงเป็นผู้ไม่มีเวร ไม่มีความเดือดร้อน ไม่มี ความลำบาก มีความสุข รักษาตนเถิด ก็จะผ่อนคลายความโกรธลงไปได้ ก็จะบรรเทาความโกรธลงไปได้

มิฉะนั้น เราก็พิจารณาว่า อตภาพร่างกายอันยาวาวหนาคืบของเราก็คือ ของคนอื่นก็ดี เป็นแต่เพียงธาตุทั้ง 4 ขันธ์ทั้ง 5 ประชุมกันอยู่เราโกรธเขาเพื่อประโยชน์อะไร เราชิงอะไรของเขา เราโกรธตาเขาหรือ หรือเราโกรธหูเขา หรือเราโกรธจมูกเขา หรือว่าโกรธลิ้นเขา หรือโกรธผมเขา หรือโกรธขาเขา โทดแขนเขาเราไล่ไปๆ

ผลสุดท้าย ก็จะสามารถบรรเทาความโกรธได้ เพราะว่าเรารู้แล้วว่า เราเจริญวิปัสสนาแล้ว เราเห็นว่าร่างกายอันยาวาวหนาคืบนี้ ไม่ใช่สัตว์ บุคคล ตัวตน เรา เขา เป็นแต่เพียงธาตุทั้ง 4 ขันธ์ทั้ง 5 ประชุมกันอยู่เมื่อหมดสภาพแล้วก็สลายไปแล้วเราจะโกรธธาตุทั้ง 4 ขันธ์ทั้ง 5 เพื่อประโยชน์อะไร

เมื่อเราพิจารณาอย่างนี้ ก็จะบรรเทาความโกรธลงไปได้สำหรับท่านที่ได้สมาธิที่สามารถเข้าสมาธิได้ ก่ออิฐฐานจิตเข้าสมาธิ เมื่อเราออกจากสมาธิ ความโกรธก็จะบรรเทาเบาบางลงไป หรือถ้าเราจะทำลายให้เด็ดขาดไปโดยที่ไม่มีเหลือหลงในขันธสันดานของเรา ก็ต้องตั้งอกตั้งใจเจริญวิปัสสนาภาวนา

เมื่อเราเจริญวิปัสสนาญาณ 16 ได้ครั้งที่ 3 เห็น อริยสัจ 4 ครั้งที่ 3 ถึงนิพพานครั้งที่ 3 ก็สามารถทำลายโทสะให้หมดไปจากขันธสันดานของเราได้โดยที่ไม่มีเศษมีเหลือในขันธสันดานอีกต่อไป จิตใจของเราก็จะชุ่มเย็นหรือหวานฉ่ำเหมือนกันกับเอาไปหล่อเลี้ยงไว้ในน้ำผึ้ง

เมื่อความโกรธดับไปแล้วท่านนักปฏิบัติธรรมทั้งหลายหลวงพ่อก็ไม่สามารถที่จะหาอะไรมาเปรียบเทียบได้ว่า มันเย็นใจสักแค่ไหนเพียงไร จึงได้เปรียบว่าเหมือนกันกับเอาหัวใจของเรานี้ไปแช่ไว้ในน้ำผึ้งที่เรากรองสะอาดเรียบร้อยแล้ว แล้วก็ป็นน้ำผึ้งที่สดๆ เราเอาดวงใจของเรานี้ไปแช่ไว้ในน้ำผึ้งที่เย็นฉ่ำ แล้วก็ป็นน้ำผึ้งที่สะอาดปราศจากธุลีทั้งหลายทั้งปวง

เราคิดว่า มันจะได้รับความชุ่มฉ่ำและหวานเย็นสักปานใด ขอบุขมานี้ ฉันทะ จิตใจของเรา เมื่อหมดความโกรธแล้ว จะทำให้เรานี้มีความสุขอยู่ทุกสถาน ในกาลทุกเมื่อมีความเย็นชุ่มฉ่ำอยู่ตลอดเวลา แม้จะกระทบอารมณ์อะไร ก็จะไม่มีความกระทบ กระทั่งแห่งจิต จะไม่ทำให้ความโกรธนี้เกิดขึ้นมาได้ แล้วก็ในทำนองเดียวกัน

เมื่อความโกรธหมดไป กามราคะ คือ ความกำหนดในเพศตรงกันข้ามก็หมดไปด้วย เมื่อความกำหนดในเพศตรงกันข้ามหมดไป คือหมดทั้งความโกรธด้วย หมดทั้งกามราคะด้วย ท่านนักปฏิบัติธรรมทั้งหลายก็ลองนึกดูสิว่า มันจะมีความสุขสักแค่ไหนเพียงไร

พวกเราทั้งหลาย มีความทุกข์อยู่ทุกวันนี้ บวชเป็นพระเป็นเณร ผีขาว แมชี ก็ไม่สามารถที่จะประพฤติพรหมจรรย์ให้บริสุทธิ์บริบูรณ์สิ้นเชิงได้ ก็เพราะตัว (กามราคะ) นี่เป็นเหตุสำคัญที่หนึ่งเบอร์หนึ่ง ซึ่งทำลายเราให้ได้รับความลำบาก และเดือดร้อนดิ้นรนกระวนกระวายในการประพฤติพรหมจรรย์

หรืออีกอย่างหนึ่งผู้ที่ประพฤติพรหมจรรย์ ไม่สามารถที่จะอยู่ในเพศพรหมจรรย์ได้ตลอดไป คือ ไม่สามารถที่จะบวชเป็นพระ เป็นเณร ไม่สามารถที่จะบวชเป็นผีขาวแมชีได้ตลอดชีวิต ตัวการสำคัญ ก็คือตัวกามราคะ นี่เอง

เมื่อใดเราทำลายกามราคะได้แล้ว ความคิดที่จะสร้างเหย้าสร้างเรือน ความคิดในการมีลูกเมีย มีลูกมีผัวก็หมดไปแล้ว เมื่อสิ่งทั้งหลายทั้งปวงหมดไป กามราคะก็หมดไป ความโกรธก็หมดไป สำนักปฏิบัติธรรมทั้งหลาย ความสุขก็เกิดขึ้นมาแทนที่ ความสุขนี้ไม่มีอะไรที่จะมาเทียบได้

ในที่นี้ขอขำนิดหนึ่งว่า หากว่าท่านทั้งหลาย ยังทำลายความโกรธไม่ได้ มีอีกวิธีหนึ่งซึ่งง่ายที่สุด ท่านทั้งหลาย เมื่อความโกรธเกิดขึ้นมา ก็ให้กำหนดทันทีว่า โกรธหนอๆ หรือว่าหยุดหนอๆ เราใช้วิธีเจริญวิปัสสนากัมมัฏฐาน ก็ยับยั้งความโกรธลงไปได้

ประการที่สอง ตั้งปัญฐานจิตเรียกว่า มหาปัญฐานจิต มีพระรูปหนึ่งเป็นคนเจ้าโทสะกระทบอะไรนิดอะไรหน่อยก็โกรธขึ้น มาทันที หลวงพ่อก็แนะวิธีให้เขาตั้งสัจจะปณิธานว่าจะไม่โกรธอีกต่อไป เขาก็อธิษฐานว่าขอให้แผ่นดินทั้งแผ่นดินนี้แข็งเหมือนเพชร เมื่อใดแผ่นดินแข็งเหมือนเพชรนี้ยังไม่ละลายเป็นน้ำ หากว่าขณะใดที่ข้าพเจ้ามีความโกรธอยู่ ข้าพเจ้าจะไม่พูดเลย จะไม่เคียดคนนั้น จะเคียดคนนี้ (เคียดเป็นภาษา

อีสานคือ โกรธ) หรือจะไม่ตำคนนั้น ไม่ตำคนนี้ ข้าพเจ้าจะไม่พูดเลย คือ เมื่อใดมีความโกรธอยู่ในจิตใจ ข้าพเจ้าจะไม่พูดเลยเป็นอันขาด ให้เขาตั้งปณิธานจิตอย่างนี้

ผลสุดท้าย เขาก็ตั้งปณิธานจิตตามที่หลวงพ่อบอก ความโกรธก็ค่อยเบาบางไปที่ละเล็กทีละน้อยๆ การประพฤติปฏิบัติก็ค่อยดีขึ้นๆ ในที่สุดก็สามารถทำลายความโกรธได้

มุมมองเรื่องความโกรธในพระไตรปิฎก

ความโกรธ มาจากศัพท์ภาษาบาลีว่า โกรธ แปลว่า ความกำเริบ ความขุ่นเคือง ในจิตใจ (ส.ส. (ไทย) 15/271/395.) มีศัพท์ที่ใช้เหมือนกับความโกรธ คือ โทสะ คือความรู้สึกลึกซึ้งประทุษร้าย มันจะเริ่มต้นมาจาก อคติความไม่พอใจ ถ้าจะระงับไว้ได้ก็จบแค่นั้น ถ้าจะระงับไม่ได้ก็จะไปถึงปฏิกะ ความหงุดหงิดรำคาญ ถ้าจะระงับไว้ได้แค่ปฏิกะก็หายไป ถ้าจะระงับไม่ได้ก็จะกลายเป็นโกรธะ ความขุ่น เหมือนน้ำที่เราต้มบนเตาไฟ ก็เริ่มขุ่น เริ่มหมุ่นเริ่มจะร้อนถ้าจะระงับไว้ได้ก็ดีไประงับไม่ได้จะตามมาเป็นโทสะ ความพลุ่งพล่านระงับไม่อยู่ก็พลุ่งพล่านออกมาทางกายบ้าง ทางวาจาบ้าง (Taylor and Wilson, Exploring Your, 1997:45) ร้อนใจ ร้อนรนถูกเผา ให้ร้อนด้วยโทสะ อย่างที่พระพุทธเจ้าทรงแสดงในอาทิตตปริยายสูตรที่ว่าร้อนอยู่ด้วยไฟคือราคะบ้าง โทสะบ้าง โมหะบ้าง ในที่นี้ก็ร้อนอยู่ด้วยโทสะแล้วพลุ่งพล่านออกมา ทางกายบ้าง ทางวาจาบ้าง ความโกรธเป็นอารมณ์ธรรมชาติของมนุษย์ที่มีมาตั้งแต่สมัยโบราณ ความโกรธคืออารมณ์ที่รุนแรงหรือความรู้สึกที่ไม่พอใจมันมักจะแฝงความเป็นปรปักษ์ และ ความตึงเครียดที่เกิดจากสัมผัสของการบาดเจ็บหรือถูกกระทำทำให้การสับสนประมาท

การศึกษาความโกรธในพระพุทธศาสนา ดังที่ปรากฏในพระไตรปิฎกและมีผู้เชี่ยวชาญในทางพระพุทธศาสนาได้ให้ความหมายของความโกรธเอาไว้ดังต่อไปนี้ คำว่าความโกรธหมายถึง ความปองร้าย ความมุ่งร้าย ความขัดเคือง ความขุ่นเคือง ความพยาบาทแห่งจิตความประทุษร้ายในใจความชิง กิริยาที่ชิงความเป็นผู้ชิง ความพยาบาท กิริยาที่พยาบาท ความเป็นผู้พยาบาท ความพิโรธความพิโรธตอบ ความเป็นผู้ดูร้ายความเพราะวาจาชั่วไม่ชุ่มชื่นแห่งจิตพระพุทธองค์ได้ตัดถึงลักษณะของความโกรธว่า มีรากเป็นพิษมียอดหวานที่ว่ามีลาบเป็นพิษหมายความว่า ในเบื้องต้นความโกรธจะแสดงพิษสนองต่อจิตใจทำให้หงุดหงิดเร่าร้อนเดือดดาลจึงต้องรีบระบายความหงุดหงิดเร่าร้อน เดือดดาลออกไปโดยเร็ว ด้วยการด่าว่า ทูบตีหรือทำร้ายบุคคลหรือสิ่งของที่เป็นต้นเหตุให้โกรธ

ความโกรธคือโทสะ ในวงการนักเรียนธรรม แปลว่า ความคิดประทุษร้าย ได้แก่การคิดทำลายคนอื่น เช่น คิดจะฆ่าให้เจ็บ คิดจะตีให้หัวแตก คิดจะเผาบ้านเขา คิดจะใส่ร้ายป้ายสีให้เสียคน ความคิดอย่างนี้เรียกว่าโทสะ หากจะถามต่อไปว่า โทสะ ให้โทษอย่างไร ก็พบว่า โทสะจะเป็นเหตุให้ก่อเวรภัยต่างๆ อันจะทำให้ตัวให้เดือดร้อน

ในความเข้าใจของคนทั่วไป ถือว่าอาการของจิตเดือดดาลนั้น จะเรียกว่าโกรธก็ได้ ว่าโทสะก็ได้ ว่าโมโหก็ได้ ถ้ามีอาการเช่นนี้ เวลาเล่าให้คนอื่นฟัง บางคนก็ว่า “แหม ข้า โกรธจนตัวสั่น” “แหม มันยั่วโทสะนัก” “แหมมันเดือดโมโหขึ้นมาทันทีเชียว” บางทีก็ว่า “ทำไมพี่ถึงเป็นคนโมโหโทโสอย่างนี้”

โทสะ ความคิดประทุษร้ายเป็นอกุศลมูล คือรากเหง้าของความชั่วทั้งปวงสภาวะที่ชื่อว่าโทสะ เพราะอรรถว่า เป็นเหตุให้คนประทุษร้าย หรือประทุษร้ายเอง หรือว่าธรรมชาติมันจัดว่าเป็นเครื่องประทุษร้ายเท่านั้น

โทสะมีความดุร้ายเป็นลักษณะ เหมือนนอสรพิษถูกตีแล้วไม่ตาย มีความกระสับกระส่าย (แห่งกาย และจิต) เป็นหน้าที่ เหมือนคนถูกวางยาพิษ มีการประทุษสลายเป็นผล เหมือนศัตรูได้โอกาสล้างแค้น มีอาฆาต วัตถุ 10 เป็นเหตุใกล้ให้เกิด (วัตถุที่ทำให้เกิดโทสะ เช่น เห็นว่าเขาเคยทำให้เราเจ็บ เห็นว่าเขากำลังทำให้เราเจ็บ หรือเห็นว่าเขาจะทำให้เราเจ็บ หรือเห็นว่าเขาเคยทำให้เราที่เรารักเจ็บ เป็นต้น)

นอกจากนี้โทสะเมื่อเป็นรากเหง้าเรียกว่า “โทสะมูล” เมื่อถึงฐานะนิรณันท์เรียกว่า “พยาบาทนิรณันท์” เมื่อถึงฐานะเป็นกรรมบถ เรียกว่า “พยาบาท” (ปัญญา ใช้บางยาง และคณะ, 2548 : 26)

ก. ความโกรธที่ปรากฏในพระวินัย

ในพระวินัยปิฎก มหาวิภังค์ สังฆาทิเสสกัณฑ์ กล่าวว่า “ผู้ใด มีความขัดเคือง มีโทสะโดยมุ่งหมายว่า ทำอย่างไรจึงจะให้ผู้นั้นพ้นจากพรหมจรรย์นี้ได้ถ้าผู้มีความขัดเคือง มีโทสะผู้นั้นแล้วใส่ความผู้อื่นแล้วก็ต้องโทษอย่างหนักพุทธองค์ตรัสว่าอันผู้ใดผู้หนึ่งใจทกก็ตามไม่ใจทกก็ตาม อธิกรณ์นั้นเป็นเรื่องถ้าไม่มีมูลไม่มีหลักฐาน และผู้นั้นยอมรับผิดชอบก็จะน้อยลง” (วิ.มหา. (ไทย) 1/385/419)

พระพุทธองค์กล่าวว่า “จึงสอนให้ทำลายราคะโทสะโมหะตลอดถึงทำลายบาปอกุศลธรรมต่าง ๆ” (วิ.มหา. (ไทย) 1/6/4) พระพุทธองค์ครั้งเสด็จจากทวารวดีจรดิมโนทวาริตและบาปอกุศลธรรม” (วิ.มหา. (ไทย) 1/7/4) ถ้าเขากล่าวหาเราว่ามีมูลอยู่เพราะเราแสดงธรรมเพื่อกำจัดราคะโทสะโมหะและบาปอกุศลธรรม” (วิ.มหา. (ไทย) 1/8/4) ข้อนี้จัดเป็นกิเลสที่ควรละการละกิเลสได้แก่ การละราคะการละโทสะการละโมหะ (วิ.มหา. (ไทย) 1/199/185)

ในอนนัจฉริยคาถาพระวินัยปิฎก ได้กล่าวว่า ไม่ควรประกาศธรรมที่เราได้บรรลุด้วยความลำบาก เพราะธรรมนี้ไม่ใช่สิ่งที่ผู้ถูกราคะและโทสะครอบงำจะรู้ได้ง่ายแต่เป็นสิ่งที่พาทวนกระแสนะเอียดลึกซึ่งรู้เห็นได้ยากประณีต และผู้กำหนดด้วยราคะถูกกองโมหะหุ้มห่อไว้จึงรู้เห็นไม่ได้ (วิ.ม. (ไทย) 4/7/77)

ในอาทิตตปริยายสูตร ได้กล่าวไว้ว่าแม้ความร้อนเพราะราคะโทสะโมหะร้อนเพราะความเกิดความแก่ความตายความโศกความคร่ำครวญความทุกข์ โทมนัสความคับแค้นใจโทสะ (หุ) เป็นของร้อนเสียงเป็นของร้อน ฯลฯ ใจเป็นของร้อนอารมณ์เป็นของร้อนความรู้ทางใจเป็นของร้อนการกระทบทางใจเป็นของร้อนแม้ความเสวยอารมณ์ที่เป็นสุขหรือทุกข์หรือไม่ใช่สุขไม่ใช่ทุกข์ที่เกิดขึ้นเพราะมโนสัมผัสเป็นปัจจัยก็เป็นของร้อน พระพุทธองค์กล่าวว่าร้อนเพราะราคะโทสะโมหะร้อนเพราะความเกิด ความแก่ ความตาย ความโศกความคร่ำครวญทุกข์โทมนัส ความคับแค้นใจ (วิ.ม. (ไทย) 4/45/63-65)

การสละราคะ โทสะโมหะจิตปราศจากราคะโทสะโมหะแต่ยังกล่าวเท็จทั้งที่รู้ว่าเมื่อเขารู้ว่าเข้าปฐมฌานแล้วด้วยอาการ 3 อย่าง เมื่อผู้อื่นเข้าใจจึงเป็นโทษหนัก เมื่อเขาไม่เข้าใจโทษก็จะเบาลง และเขากล่าวต่อไปว่าจิตปราศจากโทสะด้วยอาการ 3 อย่าง ด้วยอาการ 7 อย่างคือ (1) เบื้องต้นเธอรู้อาจจะกล่าวเท็จ (2) กำลังกล่าวก็รู้ว่ากำลังกล่าวเท็จ (3) ครั้นกล่าวแล้ว ก็รู้ว่ากำลังกล่าวเท็จ (4) อำพรางความเห็น (5) อำพราง

ความเห็นชอบ (6) อำพรางความพอใจ (7) อำพรางความประสงค์เมื่อผู้อื่นเข้าใจต้องโทษอย่างหนักเมื่อเขาไม่เข้าใจต้องเบาลงตามลำดับ (วิ.มหา. (ไทย) 1/219/207) นี่แสดงว่าพระพุทธองค์ทรงไม่ทรงสรรเสริญให้คนมีความโกรธโกหกหลอกลวง

สรุป ความโกรธที่ปรากฏในพระวินัยปิฎกนั้นพระพุทธองค์จึงสอนให้ทำลายโกรธ (โทสะ) นั้นเสียตลอดถึงทำลายบาปอกุศลธรรมต่างๆ ทั้งทางกายทุจริตวจีทุจริตมโนทุจริตเพราะโทสะเป็นของร้อน พระพุทธองค์กล่าวว่าร้อนเพราะราคะโทสะโมหะร้อนเพราะความเกิด ความแก่ ความตายความโศก ความเศร้าครวญทุกข์โศกเศร้า ความคับแค้นใจ

ข. ความโกรธที่ปรากฏในพระสูตรต้นตปิฎก

พระสูตรต้นตปิฎกมัชฌิมนิกายมัชฌิมนิพัตตสูตรได้กล่าวไว้ว่า บุคคลพึงละการนิทราบุคคล ที่เป็นผู้นิทราและการประทุษร้ายเหล่าใดเราจะพึงปฏิบัติเพื่อละสังโยชน์เหล่านั้นเสียการประทุษร้ายแม้แต่ตนเองก็ยิ่งติดเตียงตนเองได้ด้วยการนิทราเพราะการประทุษร้ายนั้นเป็นปัจจัยผู้รู้ใคร่ครวญแล้วพึงติเตียนหลังจากตายไปแล้วจะไปสู่สุคติ การนิทรา เป็นสังโยชน์เป็นนิเวศน์เป็นอาสวะ และความเร่าร้อนแก่เราเมื่อบุคคลไม่มีการนิทราและการประทุษร้ายอาสวะและความเร่าร้อนนั้นจะไม่มี (ม.ม. (ไทย) 13/38/41)

บุคคลพึงละความโกรธได้เพราะอาศัยความไม่โกรธ (ม.ม. (ไทย) 13/39/41.) ผู้ตัดการนิทรา และการประทุษแห่งความโกรธเพื่อละเพื่อตัดสังโยชน์เมื่อไม่มีความโกรธอาสวะ และความเร่าร้อนเรานั้นก็จะไม่มี

ในพระสูตรต้นตปิฎกสังยุตตนิกายสคาถวรรคมาฆะสูตรกล่าวถึง บุคคลฆ่าความโกรธได้จึงอยู่เป็นสุขฆ่าความโกรธได้จึงไม่เศร้าโศก การฆ่าความโกรธ ซึ่งมีรากเป็นพิษ มียอดหวานเพราะบุคคลฆ่าความโกรธนั้นได้แล้วจึงไม่เศร้าโศก ดังนั้น การฆ่าความโกรธซึ่งเป็นพิษเป็นภัยต่อตนเพราะบุคคลฆ่าความโกรธได้แล้วจึงอยู่เป็นสุข (ขุ.ชา. (ไทย) 27/1/227)

พระราชารู้ไม่ทรงพิโรธต่อผู้ที่โกรธยอมเป็นที่บูชาของชาวแวนแคว้น (ขุ.ชา. (ไทย) 27/1/227.) ทั้งในหมู่บ้านในป่าในที่ลุ่มหรือในที่ดอนพอเรือจ้างของท่านอย่าโกรธเลย (ขุ.ชา. (ไทย) 27/5/228) เจ้าอย่าโกรธเพราะความโกรธไม่ดีเลยทิศที่เจ้ายังไม่ได้เห็นยังไม่ได้ยินมีอีกมากมารดาบิดาเป็นทิศเบื้องหน้า พระอรียะทั้งหลายกล่าวสรรเสริญอาจารย์ว่าเป็นทิศเบื้องขวา (ขุ.ชา. (ไทย) 27/8/229) พระราชาผู้เป็นใหญ่กว่าชายและหญิงถึงแม้เราจะโกรธก็จะหักห้ามความโกรธได้ดำรงตนไว้อย่างนั้นต่อชุมชนจะอนุเคราะห์ลงอาชญาโดยธรรม (ขุ.ชา. (ไทย) 27/32/290) หากพระองค์จะประทานพรแก่ข้าพเจ้า ถ้าหวังเฉพาะความประพฤติของตนคืออย่ามีความโกรธอย่ามีโทสะอย่ามีความโลภและอย่ามีความเสนาหาขอพระองค์ทรงประทานพรทั้ง 4 ประการเหล่านี้เถิด (ขุ.ชา. (ไทย) 27/14/323) ความโกรธในโทสะในความโลภหรือในความเสนาหาข้าพเจ้าทำแล้วขอท่านจงบอกแก่ข้าพเจ้า (ขุ.ชา. (ไทย) 27/15/323) ความโกรธนั้นเกิดจากความไม่อดทนถึงจะน้อยก็จะมากได้ต่อไปก็จะเพิ่มพูนยิ่งขึ้นเป็นความขัดข้องใจมีความคับแค้นใจเป็นอันมากเพราะฉะนั้นข้าพเจ้าจึงไม่ชอบความโกรธ (ขุ.ชา. (ไทย) 27/16/323)

สรุป การนิทรา และการประทุษแห่งความโกรธเพื่อละเพื่อตัดสังโยชน์เมื่อไม่มีความโกรธอาสวะและความเร่าร้อนเหล่านั้นก็จะไม่มีบุคคลฆ่าความโกรธได้จึงอยู่เป็นสุขฆ่าความโกรธได้จึงไม่เศร้าโศก การฆ่า

ความโกรธ ซึ่งมีรากเป็นพิษ มียอดหวานเพราะบุคคลฆ่าความโกรธนั้นได้แล้วจึงไม่เศร้าโศก ความโกรธซึ่งเป็นพิษเป็นภัยต่อการฆ่าความโกรธได้จึงอยู่เป็นสุข

ค. ความโกรธที่ปรากฏในพระอภิธรรมปิฎก

อภิธรรมปิฎกัมมสังคณี กล่าวถึง อกุศล 3 คือ โลภะ โทสะ และโมหะเฉพาะโทสะ มีสาระสรุปได้ดังนี้

โทสะคือความอาฆาตเกิดขึ้นว่าผู้นี้เคยทำความเสื่อมเสียแก่เรา ผู้นี้กำลังทำความเสื่อมเสียแก่เรา ฟุ้งนี้จะทำความเสื่อมเสียแก่เรา ผู้นี้เคยทำความเสื่อมเสียแก่เราคนที่รักที่ชอบพอของเรา เคยทำความเจริญ ฯลฯ กำลังทำความเจริญจักทำความเจริญแก่ผู้ไม่เป็นที่รักที่ชอบของพวกเรา หรือความอาฆาตเกิดขึ้นในฐานะอันไม่สมควร จิตจึงอาฆาตความกระทบกระทั่ง ความแค้นความเคืองความขุ่นเคือง โทสะ จึงคิดประทุษร้ายคิดมุ่งร้ายความขุ่นจิตความโกรธ กิริยาที่โกรธ ภาวะที่โกรธ มีลักษณะเช่นว่านี้ ความคิดปองร้ายกิริยาที่คิดปองร้ายภาวะที่คิดปองร้ายความพิโรธความแค้นความดุร้ายความเกรี้ยวกราดความไม่แช่มชื่นแห่งจิตมีลักษณะเช่นนี้จึงได้เรียกว่าโทสะ (อภิ.วิ. (ไทย) 34/1066/273)

บุคคลผู้มักโกรธ กิริยาที่โกรธ ภาวะที่โกรธ โทสะ ความประทุษร้าย ภาวะที่ประทุษร้ายพยายาม กิริยาที่พยายาม ภาวะที่พยายาม พิโรธ พิโรธตอบ ดุร้าย เกรี้ยวกราด จิตไม่ยินดีอันใดลักษณะเช่นนี้เรียกว่าความโกรธ ความโกรธนี้อันบุคคลใดละไม่ได้ บุคคลนั้นเรียกว่า ผู้มักโกรธ (อภิ.วิ. (ไทย) 36/45/147) ความผูกโกรธ กิริยาที่ผูกโกรธ ภาวะที่ผูกโกรธ การไม่หยุดโกรธ การตั้งความโกรธไว้ การดำรงความโกรธไว้ การไหลไปตามความโกรธ การตามผูกพันด้วยความโกรธไว้ การทำความโกรธให้มันเข้าไว้อันใดเห็นนี้ นี้เรียกว่าความผูกโกรธ ความผูกโกรธนี้ อันบุคคลใดละไม่ได้บุคคลนั้นเรียกว่า ผู้ผูกโกรธ (อภิ.วิ. (ไทย) 36/46/157)

บุคคลผู้เปรียบเหมือนรอยขีดบนแผ่นดิน เพราะบุคคลบางคนในโลกนี้โกรธเป็นประจำ และความโกรธของเขานั้นก็หมักหมมอยู่ยาวนานเหมือนกับรอยขีดบนแผ่นดินย่อมไม่ลบเลือน (เร็ว) เพราะลมหรือน้ำย่อมติดอยู่ยาวนานชื่อแผ่นดินใดบุคคลบางคนในโลกนี้ ก็ฉนั้นเหมือนกันโกรธเป็นประจำ และความโกรธของเขานั้นก็หมักหมมอยู่ยาวนานบุคคลนี้เรียกว่าผู้เปรียบเหมือนรอยขีดที่แผ่นดิน (อภิ.วิ. (ไทย) 36/113/174-175)

บุคคลผู้เปรียบเหมือนรอยขีดที่แผ่นดิน บุคคลบางคนในโลกนี้โกรธเป็นประจำแต่ความโกรธของเขานั้นไม่หมักหมมอยู่ยาวนานเหมือนกับรอยขีดที่แผ่นดินย่อมลบเลือนเร็วเพราะลมหรือน้ำไม่ปรากฏอยู่ยาวนานชื่อแผ่นดินใดบุคคลบางคนในโลกนี้ก็ฉนั้นเหมือนกันโกรธเป็นประจำแต่ความโกรธของเขานั้นไม่หมักหมม อยู่ยาวนานบุคคลนี้เรียกว่าผู้เปรียบเหมือนรอยขีดที่แผ่นดิน (อภิ.วิ. (ไทย) 36/114/175)

ดังนั้น ความหมาย ของความโกรธในพระอภิธรรมปิฎกคือ โลภะ (ความโลภ) คือความกำหนดความคล้อยตามอารมณ์ ความยินดี ความเพลิดเพลินเป็นผลนำไปสู่โทสะ (ความโกรธ) คือไม่สมหวังกับสิ่งนั้นๆ จึงกลายเป็นความคิดประทุษร้ายความคิดมุ่งร้ายกิริยาที่โกรธภาวะที่โกรธเป็นผลทำให้จิตมีโมหะ (ความหลง) หลงในสภาวะธรรมเหล่านั้นที่เป็นเหตุให้อกุศล 3 คือ โลภะ โทสะ และโมหะบังเกิดขึ้นอยู่เนื่องๆ

สรุป บุคคลผู้มักโกรธ พระพุทธองค์ทรงเปรียบบุคคลที่โกรธประจำเหมือนกับรอยขีดบนแผ่นดิน เพราะความโกรธของเขาหมักหมมอยู่ยาวนานย่อมไม่ละเลือนได้ง่าย แต่ความโกรธของบางคนเปรียบเหมือนรอยขีดที่แผ่นดินเพราะความโกรธนั้นไม่ได้หมักหมมอยู่ยาวนาน เหมือนกับรอยขีดที่แผ่นดินย่อมลบเลือนเร็ว

ง. ความโกรธที่ปรากฏในอรรถกถา

อรรถกถา ติลมฺหฺนุจิชาตก กล่าวไว้ว่า การเขียนที่เป็นการสั่งสอน สมัยหนึ่งพระศาสดา เมื่อประทับอยู่ ณ พระวิหารเชตวัน ทรงปรารภภิกษุผู้มักโกรธรูปหนึ่ง จึงตัดเรื่องนี้ มีคำเริ่มต้นว่า อชฺชาปิ เม ตํ มนสิ ดังนี้

ได้ยินมาว่า มีภิกษุรูปหนึ่งเป็นผู้มักโกรธมากไปด้วยความคับแค้นใจ ถูกใครว่าอะไรแม้เพียงนิดเดียว ก็โกรธ ความโกรธ ความคิดประทุษร้ายและเป็นผู้ที่น้อยใจ อยู่มาวันหนึ่ง ภิกษุทั้งหลาย นั่งสนทนากันว่า ภิกษุรูปนี้เป็นคนโกรธง่าย เต็มไปด้วยความคับแค้นใจ เทียบท่าเสียงเอะอะเหมือนเกลือกที่เขาสีในเตาไฟ เป็นผู้บวชในศาสนาที่สอนมิให้โกรธเห็นปานนี้ แม้แต่ความโกรธนั้น ก็ไม่อาจข่มได้ พระศาสดาทรงตรัส ตรัสถามว่า เธอเป็นผู้โกรธง่ายจริงหรือเมื่อภิกษุรูปนั้นรับเป็นสัตว์แล้ว จึงตรัสว่า ภิกษุทั้งหลาย มิใช่บัดนี้เท่านั้น แม้ในการก่อน ภิกษุนี้ก็จะได้เป็นคนมักโกรธเหมือนกัน

ภิกษุทั้งหลายทูลอาราธนา จึงทรงนำเอาเรื่องในอดีตมาสาธกดังต่อไปนี้

เมื่อพระเจ้าพรหมทัตครองราชสมบัติอยู่ในกรุงพาราณสี โอรสของพระเจ้าพรหมทัตชื่อว่า พรหมทัตตกุมาร อือพระราชาครั้งก่อน ซึ่งมีอาจารย์ทิศาปาโมกข์ในนครของตน ต่างก็ส่งพระราชโอรสของตนๆ ไปเรียนศิลปะต่างเมืองด้วยหวังว่า เมื่อพระราชโอรสของตนจักเป็นผู้ขจัดความเย่อหยิ่งด้วยมานะ จะเป็นผู้อดทนต่อความหนาวและความร้อน จะได้รู้จาริตประเพณีของชาวโลกเขาเฉพาะฉะนั้น พระราชาจึงรับสั่งให้พระราชโอรส ซึ่งมีพระชนมายุ 16 พรรชามาแล้ว ได้พระราชทานฉลองพระบาทชั้นเดียวคู่ 1 ร่มใบไม้หนึ่งคัน และทรัพย์ 1,000 กหาปณะ แล้วตัดว่าลูกรัก เธอจงไปยังเมืองตักสิลา จำเรียนเอาศิลปะวิชามา เมื่อพระราชโอรสรับพระราชโองการแล้วถวายบังคมพระชนกชนนี แล้วจึงเสด็จออกไปยังเมืองตักสิลา แล้วได้ไปถามหาบ้านอาจารย์

ในเวลานั้นเอง อาจารย์ที่สอนศิลปะแก่พวกมานพเสร็จพอดีได้เดินออกมานั่ง พืข้างหนึ่งที่ประตูเรือน พระราชโอรสได้ไปถึงที่บ้านอาจารย์นั้นพอดี ได้เห็นอาจารย์นั่งอยู่ คั่นแล้วจึงถอตรงเท้าและลตรม ได้เข้าไปไหว้อาจารย์ อาจารย์จึงรู้ว่าพระราชโอรสนั้นเห็นเดเห็น้อยมา จึงได้ตอบรับพระกุมารด้วยพระกระยาหาร เมื่อเสวยพระกระยาหารเสร็จแล้ว พักผ่อนอยู่ครู่หนึ่ง จึงได้เข้าไปหาอาจารย์ เมื่อไหว้แล้วยืนอยู่ อาจารย์ทิศาปาโมกข์จึงถามว่า เธอมาจากไหนนะพ่อ พระราชโอรสจึงตอบว่ามาจากเมืองพาราณสี อาจารย์ทิศาปาโมกข์จึงถามต่อไปว่า เธอเป็นลูกของใครพระราชโอรสจึงตอบว่าเป็นโอรสของพระเจ้าพาราณสี ทิศาปาโมกข์จึงถามต่อไปว่า พระองค์เสด็จมาด้วยประสงค์อะไรท่านอาจารย์ หรือว่าพระองค์จะเป็นธัมมัตถวาสสิก พระราชกุมารนั้นตอบว่าทรัพย์อันเป็นส่วนของอาจารย์นั้นข้าพเจ้านำมาด้วย ว่าแล้วก็วางถุงทรัพย์พันกหาปณะ ลงที่ใกล้เท้าของอาจารย์แล้วก็ไหว้

ศิษย์ที่เป็นธัมมัตถวาสสิก ในเวลากลางวันต้องทำงานให้อาจารย์ กลางคืนจึงจะได้เรียน แต่สัททให้ทรัพย์อันเป็นส่วนของอาจารย์ เป็นเหมือนบุตรคนโตในเรือน เรียนแต่ศิลปะเท่านั้นเพราะฉะนั้นอาจารย์พอมีฤกษ์ยามดีแล้ว จึงเริ่มสอนศิลปะแก่พระกุมารโดยพิสดาร ฝ่ายพระราชทานกุมารก็เรียนเอาศิลปะด้วยความตั้งใจ วันหนึ่ง ได้ไปอาบน้ำพร้อมกับอาจารย์ครั้งนั้นมีหญิงชราคนหนึ่งขัดสีเมล็ดงาให้หมดเปลือกแล้ว ได้อาณาผลตากไว้ แล้วได้นั่งเฝ้าอยู่ พระกุมารจึงได้เห็นเมล็ดงาที่ตากไว้ ก็อยากจะสวย จึงหยิบเมล็ดงามาหนึ่งกำมือแล้วเขียวสวย หญิงชราคนนั้นคิดว่ามานพผู้นี้คงอยากกิน จึงนั่งเสียมิได้กล่าวประการใด ในวันรุ่งขึ้น

พระกุมารนั้นก็ทำได้เหมือนเดิม ในเวลานั้น แม่หญิงชรานั้นก็ไม่ว่าอะไรกับพระราชกุมารนั้นแม้ในวันที่ 3 พระราชกุมารก็ได้ทำได้เหมือนเดิม ในคราวนั้น หญิงชราเห็นเข้าจึงประคองแขนทั้งสองร้องคร่ำครวญว่า อาจารย์ทศปาโมกข์ได้ใช้ให้พวกศิษย์ของตนปล้นเรา อาจารย์หันกลับมาถามว่า นี้อะไรกันแน่ หญิงชรากล่าวว่า สิทธิของท่านเขี้ยวกินเมล็ดงาอ่อนที่ข้าพเจ้าตากไว้ วันนี้กำมือ เมื่อวานนี้ก็กำมือหนึ่ง เมื่อวันซืนก็กำมือหนึ่ง เมื่อศิษย์ของท่านเขี้ยวกินอยู่อย่างนี้ เมล็ดงาที่มีอยู่ของดิฉันก็จะหมดสิ้นไปมิใช่หรือ อาจารย์ทศปาโมกข์กล่าวว่า แม่อย่าร้องไห้ไปเลย ฉันจะให้เงินแก่ท่าน หญิงชรากล่าวว่า ดิฉันไม่ต้องการเงินดอกนาย แต่ดิฉันขอให้ท่านสั่งสอนโดยอย่าให้กุมารนี้ทำอย่างนี้อีกต่อไป อาจารย์ทศปาโมกข์จึงกล่าวว่า ถ้าอย่างนั้นจงคอยดูนะแม่ แล้วให้มานพ 2 คน จับพระราชกุมารที่แขนทั้ง 2 ข้างไว้ แล้วจึงเอาซีกไม้ไผ่มาเคลื่อนที่กลางหลัง 3 ครั้ง พร้อมกับสอนว่า เธออย่าได้ทำอย่างนี้อีกต่อไป พระราชกุมารโกรธอาจารย์ ด้วยการแสดงออกทางสีหน้า มองดูอาจารย์ทศปาโมกข์ตั้งแต่หลังเท้าจนถึงปลายผม แม้อาจารย์นั้นก็รู้ว่าพระราชกุมารมองตนเพราะโกรธเคืองพระราชกุมารเรียนศิลปะจบแล้วทำการฝึกซ้อม เก็บโทษที่อาจารย์กระทำไว้ในหทัย โดยอาฆาตว่า เราจะต้องฆ่าอาจารย์ผู้นี้ ครั้นเวลาจะไป จึงเข้าไปหาอาจารย์ทำทิวามีความเสนหาอย่างสุดซึ้ง รับเอาปฏิกุณญาว่า ท่านอาจารย์เมื่อใด ข้าพเจ้าได้ราชสมบัติในพระนครพาราพารณสี แล้วจะส่งข่าวมาถึงท่าน เมื่อถึงเวลานั้น ขอให้ท่านมาหาข้าพเจ้า เมื่อกล่าวดังนี้แล้วก็จากไปครั้นไปถึงพระนครพาราพารณสีแล้ว ได้เข้าไปถวายบังคมพระชนกชนนี แล้วแสดงศิลปะให้พระชนกชนนีทอดพระเนตร พระราชาตรัสว่าเรามีชีวิตอยู่ท่านเห็นบุตรของเราขณะมีชีวิตอยู่นี้แหละ อยากได้เห็นความสง่าในราชสมบัติแห่งบุตรของเรา จึงได้ทรงสถาปนาพระราชโอรสไว้ในราชสมบัติ เมื่อพระราชโอรสได้ครอบครองศิริราชสมบัติ จึงได้ระลึกถึงโทษที่อาจารย์ทศปาโมกข์ได้กระทำไว้ ก็ทรงพระพิโรธ จึงทรงส่งทูตไปถึงอาจารย์ทศปาโมกข์เพื่อให้มาเฝ้าด้วยตั้งพระทัยว่า เราจะฆ่าอาจารย์นั้นท่านอาจารย์ทศปาโมกข์คิดว่า ในเวลาที่เขายังหนุ่มแน่นอยู่ เราจะไม้อาจให้พระราชานั้นเข้าใจได้ จึงไม่ได้ไป ในเวลาที่พระราชานั้นล่วงเข้ามัชฌิมวัย คิดว่า บัดนี้เราจักอาจทำให้พระราชานั้นเข้าใจได้ จึงได้เดินทางไปยืนอยู่ที่ประตูพระราชวัง ให้กราบทูลว่า อาจารย์จากเมืองตักสิลามาแล้วพระราชาทรงโสมนัสยินดีจึงรับสั่งให้เรียกพราหมณ์มา พอเห็นอาจารย์นั้นมาเฝ้าพระองค์เท่านั้น ทรงพระพิโรธจนพระเนตรทั้งสองข้างแดง ตัดเรียกเอามาทั้งหลายมาว่าณะผู้เจริญ ที่อาจารย์เขียนยังเสียดแทงเราอยู่จนทุกวันนี้ อาจารย์บากหน้าพาเอาความตายมา โดยไม่รู้ว่า เราจะตายวันนี้ อาจารย์ผู้นั้นจะไม่มีชีวิตแล้วจึงได้ตรัสคาถา 2 คาถา อันมีในเบื้องต้นว่า การที่ท่านให้จับแขนเราไว้แล้วเขียนตีเราด้วยซีกไม้ไผ่ เพราะเหตุเมล็ดงากำมือเดียวนั้น ยังฝังใจเราอยู่จนทุกวันนี้ ท่านไม่ไยดีในชีวิตของท่านแล้วหรือจึงมาหาเราถึงที่นี่ จากที่ท่านให้จับแขนทั้งสองของเราแล้วเขียนตีเราถึง 3 ที จะสนองท่านในวันนี้ (ขุ.ชา.อ. (ไทย) 58/355/12-17)

สรุป การที่ท่านให้จับแขนเราไว้แล้วเขียน ตีเราด้วยซีกไม้ไผ่ เพราะเหตุเมล็ดงากำมือหนึ่งนั้น ยังฝังใจเราอยู่จนทุกวันนี้ ดูก่อนพราหมณ์ ท่านไม่ไยดีในวิชาของท่านแล้วหรือ จึงมาหาเราถึงที่นี่ ผลที่ท่านให้จับแขนทั้งสองของเราแล้วเขียนตีเราถึง 3 ที จักสนองท่านในวันนี้ ดังกล่าวว่า อริยชนใด ย่อมเกียรติก้นอารยชน ผู้กระทำชั่วด้วยการลงโทษ กรรมของอริยชนนั้น เป็นการสั่งสอนหาใช่เป็นเวรไม่ บัณฑิตทั้งหลายย่อมรู้ชัดข้อนี้เป็นอย่างนี้แล

สรุป

จากการศึกษาความโกรธในพระไตรปิฎก ทำให้มองเห็นบทความนี้ว่า 1. ความโกรธมีความหมาย มาจากศัพท์ภาษาบาลีว่า โกรธ แปลว่า ความกำริบ ความขุ่นเคือง ในจิตใจ มีศัพท์ที่ใช้เหมือนกับความโกรธ คือ โทสะ คือความรู้สึกลึกซึ้งประทุษร้าย มันจะเริ่มต้นมาจาก อคติ ความไม่พอใจ ถ้าระงับไว้ได้ก็จบแค่นั้น ถ้าระงับไม่ได้ก็จะไปถึงปฏิกะ ความหงุดหงิดรำคาญ ถ้าระงับไว้ได้แค่ปฏิกะก็หายไป ถ้าระงับไม่ได้ก็จะกลายเป็น โกรธะ ความขุ่น เหมือนน้ำที่เราต้มบนเตาไฟ ก็เริ่มขุ่น เริ่มหมุ่นเริ่มจะร้อนถ้าระงับไว้ได้ก็ดีไป ระงับไม่ได้จะตามมาเป็นโทสะ 2. ลักษณะความโกรธ มีความดุร้ายเป็นลักษณะเหมือนกันกับอสรพิษที่ถูกตี มีความพลุ่งพล่านเป็นรสเปรียบเหมือนกันกับยาพิษที่ใส่ลงไปในแม่น้ำ แล้วแผ่ซ่านไปในน้ำนั้น ทำให้สัตว์ที่มากินถึงแก่ความตายได้ มีอาการแผดเผาณีสัยของตนเป็นหน้าที่ เปรียบเหมือนกันกับไฟป่าที่กำลังเผาป่าให้ไหม้เป็นจุนๆ มีความประทุษร้ายเป็นอาการปรากฏ เหมือนกันกับข้าศึกผู้ได้โอกาสมีอาการอาฆาตวัตถุลิขประการเป็นเหตุใกล้ชิดที่จะให้ความโกรธเกิดขึ้น 3. เหตุที่ทำให้เกิดความโกรธนั้นมี 5 ประการ (1) มีโทษเป็นอภัยมาแต่กำเนิด (2) มีความคิดไม่ละเอียด ไม่ลึกซึ้งเป็นปกติ (3) มีการศึกษามีการสดับรับฟังน้อย เมื่ออารมณ์อะไรเกิดขึ้น (4) ได้ประสบกับอารมณ์ที่ไม่ดีอยู่เนืองๆ คือ อนิฏฐารมณ์ และ (5) อารมณ์ที่ไม่น่าใคร่ ไม่น่าพอใจ ไม่น่าพอใจเช่น รูป เสียง กลิ่น รส สัมผัส ธรรมารมณ์ ได้ประสบกับอาฆาตวัตถุ 10 ประการ

เอกสารอ้างอิง

- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). **พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มหามกุฏราชวิทยาลัย. (2525). **อรรถกถาภาษาไทย ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย**. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- _____. (2534). **ธัมมปทัฏฐกถา**. ภาษาไทย ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- _____. (2539). **อภิธัมมัตถวินิยัติกา**. ภาษาไทย ฉบับมหามกุฏราชวิทยาลัย. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- _____. (2537). **มังคลัตถทีปนี**. พระมหาทองคำ จนทูปโม แปล เล่ม 2. กรุงเทพมหานคร : มหามกุฏราชวิทยาลัย.
- ปัญญา ไข่มุก และคณะ. (2548). **อธิบายหลักธรรมในพระไตรปิฎก**. กรุงเทพมหานคร : ธรรมสภา.
- Taylor and Wilson. (1997). Exploring Your Anger: Friend or Foe.